

МАЎЛЕНЧАЕ ПАРТРЭТАВАННЕ – ІНДЫВІДУАЛЬНЫ АСПЕКТ АПІСАННЯ МОЎНАЙ АСОБЫ

М.Р. Богава

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт,

г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

E-mail: botaya@gmail.com

У артыкуле разглядаюцца асноўныя паняцці партрэтавання моўнай асобы: моўны імідж, камунікатыўная асоба, маўленчая індывідуальнасць, дадзена тыпалогія моўных асоб. Вылучаны маўленчыя прыкметы, якія дазваляюць сцвярджаць, што моўная індывідуальнасць адлюстроўваецца ў любым тэксце.

Ключавыя словы: партрэтаванне; моўная асоба; камунікатыўная асоба, моўны імідж.

Новыя паняцці ў лінгвістыцы, як правіла, тлумачацца неадназначна і маюць мноства вызначэнняў. Да прыкладу, паняцці "моўная асоба" і "маўленчага партрэта" цесна звязаныя паміж сабой. Гэтая сувязь пра-сочваецца пры вылучэнні індывідуальнага, калектыўнага, нацыянальнага маўленчага партрэта, пры распрацоўцы тыпалогіі моўнай асобы,

пры суаднясенні ўзроўняў структуры моўнай асобы і мадэлі аналізу маўленчага партрэта.

Апісанне маўленчага партрэта размаўлялага патрабуе разгляду моўных і маўленчых асаблівасцяў, як асобна ўзятых, так і ў іх сукупнасці. Аналіз маўленчага партрэта ўяўляе сабой характарыстыку розных узроўняў рэалізацыі моўнай асобы. У характарыстыцы маўленчага партрэта важна выявіць яркія элементы на ўсіх моўных узроўнях. Пры гэтым асноватворнай з'яўляецца характарыстыка моўных асаблівасцей і асаблівасцей маўленчых паводзін.

Вызначым суадносіны тэрмінаў моўная асоба і маўленчы партрэт.

Моўная асоба як аб'ёмная мадэль, якая вызначаецца з пазіцыі моўнай свядомасці і маўленчых паводзін, атрымлівае сваю тэкставую рэпрэзентацыю ў выглядзе маўленчага партрэта. У лінгваліперсаналогіі моўная асоба з'яўляецца аб'ектам маўленчага партрэтавання, у сваю чаргу, маўленчы партрэт – адзін з жанраў апісання моўнай асобы [1, с. 13].

Некаторыя даследчыкі лічаць, што паняцце маўленчага партрэта ў вузкім сэнсе суадносіцца з асаблівасцямі маўленчых паводзін чалавека, у шырокім – з моўнай асобай, прататыпам носбіта пэўнай мовы [9, с. 117].

Зыходзячы з гэтага, маўленчы партрэт – гэта сукупнасць асобна-камунікатыўных моўных рыс індывіда, прадстаўленая ў выглядзе адкрытай мадэлі, якая адлюстроўвае таксама і калектыўнае апісанне прадстаўніка якой-небудзь канкрэтнай культуры, які валодае здольнасцю да правядзення аналітычных аперацый [8, с. 205].

Г.Г. Мацвеева разумее пад маўленчым партрэтам набор маўленчых пераваг гаворыць у канкрэтных абставінах для актуалізацыі пэўных намераў і стратэгіі уздзеяння на які слухае [6, с. 14]; з яго дапамогай фіксуецца маўленчыя паводзіны, якія «аўтаматызуецца ў выпадку тыповай паўтаральнай сітуацыі

Маўленчы партрэт гуляе вялікую ролю ў выбудоўванні цэласнай і паслядоўнай выявы асобы [7]. Як і моўная асоба, маўленчы партрэт бывае індывідуальным і калектыўным. У цэнтры ўвагі індывідуальнага маўленчага партрэта знаходзіцца індывідуальны стыль, які адлюстроўвае асаблівасці пэўнай моўнай асобы, але індывідуальны маўленчы партрэт таксама дае магчымасць меркаваць аб маўленчых характарыстыках якой-небудзь сацыяльнай групы.

Аналіз маўленчага партрэта ахоплівае розныя ўзроўні рэалізацыі моўнай асобы, аднак можна апісаць не ўсе слаі мовы. Звычайна разглядаецца асобны бок, часцей за ўсё асаблівасці фанетыкі і словаўжывання. Па меркаванні Т.П. Тарасенка, моўны партрэт – гэта сукупнасць моўных і маўленчых характарыстык камунікатыўнай асобы або

пэўнага соцыума ў асобна ўзяты перыяд існавання [11, с. 8]. Маўленчы партрэт асобнай асобы адлюстроўвае яе характарыстыкі: сацыяльныя, этнакультурныя, узроставыя, гендэрныя і іншыя [5, с. 416].

Існуе некалькі схем, якія раскрываюць структуру маўленчага партрэта і даюць магчымасць яго апісаць. М.У. Кітайгарадская і Н.М. Разанава [4, с. 12] называюць маўленчы партрэт «функцыянальнай мадэллю моўнай асобы» і прапануюць параметры, па якіх можна зрабіць аналіз мадэлі. Адным з гэтых параметраў з'яўляецца лексікон моўнай асобы – узровень, які адлюстроўвае валоданне лексіка-граматычным запасам мовы. Тут аналізуецца запас слоў і словазлучэнняў, якім карыстаецца канкрэтная моўная асоба.

Наступнай стадыяй лінгвісты называюць тэзаўрус, які прадстаўляе моўную карціну свету. Пры апісанні маўленчага партрэта акцэнтуюцца ўвага на выкарыстанні гутарковых формул, маўленчых абарачэнняў, асобай лексікі, якія дапамагаюць пазнаць асобу.

Трэці ўзровень – прагматыкон, які ўключае ў сябе сістэму матываў, мэтаў, камунікатыўных роляў, у якіх прытрымліваецца асоба ў працэсе камунікацыі. У дадзенай мадэлі стадыі адпавядаюць узроўням моўнай асобы ў мадэлі, прадстаўленай Ю.М. Каравулавым: вербальна-семантычнаму, кагнітыўнаму і прагматычнаму [2, с. 87].

Разглядаюцца перавагі вызначанага арфаэпічнага варыянту, у выбары прыёмаў акцэнтнага вылучэння. Характар доследнага матэрыялу дазваляе судзіць аб дынаміцы арфаэпічнай нормы, лексічных паўторах, стылістычна зніжанай і/або ацэначнай лексікі. У фокусе ўвагі аказваецца лексіка, якая адпавядае сацыяльнаму статусу размаўлялага, фразавая пабудова, розныя выразныя сродкі: метафары; параўнанні, якія носяць бытавы характар. Як бачна, апісанне маўленчага партрэта на моўнай стадыі ўключае характарыстыку адзінак аднаго або некалькіх узроўняў мовы.

Асобнага вызначэння патрабуе паняцце моўнага іміджу, на думку А.У. Асятровай [7], ён складаецца з 3 параметраў – моўнай, маўленчай і тэкставай складнікаў.

Моўны складнік іміджу зводзіцца да моўнай культуры чалавека, якая прадугледжвае ацэнку моўных сродкаў, якія фарміруюць публічны вобраз чалавека.

Маўленчы складнік іміджу ўключае ў сябе тры кампаненты – маўленчую культуру, маўленчую самастойнасць і камунікатыўную кампетэнтнасць.

Маўленчая культура прадугледжвае разуменне якія склаліся ў грамадстве прынцыпаў і правіл зносін, валоданне камунікатыўнымі стратэгіямі і навыкамі выкарыстання маўленчых тактык. Здольнасць

да спантаных зносін, выраз уласных ідэй і адыход ад клішаваных абаротаў вызначаюць маўленчую самастойнасць чалавека. Камунікатыўная кампетэнтнасць азначае здольнасць аператыўна падладжвацца пад розныя камунікатыўныя сітуацыі, у тым ліку

Улічваючы вышэйпаказанае, можна вылучыць два супрацьлеглых іміджавых ладу. Суб'екты аднаго з іх камунікатыўна рухомыя, гэта значыць хутка прыстасоўваюцца да якога змянілася асяроддзі і выбіраюць аптымальны стыль зносін з улікам сітуацыі. Суб'екты другога тыпу, наадварот, больш прадказальныя, выкарыстоўваюць звыклыя маўленчыя стратэгіі, цяжка падладжваюцца пад якія змяняюцца ўмовы.

Тэкставы, ці змястоўны складнік іміджу мае на ўвазе адказ на пытанне, што хоча данесці размаўлялы, да прыкладу, палітык да аўдыторыі. У фармаванні змястоўнага боку іміджу значную ролю гуляе наяўнасць ключавых слоў, якія ўвасабляюць ідэі палітыка, фармуюць яго пазіцыю і вызначаюць кола інтарэсаў. Адзначым, што камунікатыўна-рухомыя палітычныя лідэры здольныя мяняць круг тэм у залежнасці ад зменлівых умоў, у той час як публічныя спікеры «кансерватыўнага» ўкладу размяшчаюць устояным наборам лексічных адзінак.

Лозунг – гэта таксама кампанент змястоўнага боку іміджу, форма самапрэзентацыі і спосаб прыцягнення ўвагі аўдыторыі з дапамогай кароткіх і экспрэсіўных фраз. Перадвыбарныя лозунгі і дэвізы не губляюць папулярнасць кандыдатаў у прэзідэнты ЗША: лозунг Рональда Рэйгана ў 1980 г. быў *America Great Again* – ‘Амерыка зноў вялікая’, а лагатып Дональда Трампа ў кампаніях 2016 і 2024 гадоў – *Make America Great Again* – ‘Зробім Амерыку зноў вялікай’, іншымі словамі ‘Вернем Амерыцы былою веліч’. Параўнайце з лозунгамі Біла Клінтана ў 1992 г. *It's the Economy, Stupid* – ‘Гэта эканоміка, дурань!’ ці Джорджа Буша-малодшага ў 2004 г. – *A Safer World and More Hopeful America* – ‘Больш бяспечны свет, больш надзей для Амерыкі’.

Да тэкставых складнікаў іміджу адносяць таксама мадэлі мінулага, сучаснасці і будучыні. З іх дапамогай палітычныя лідэры апісваюць свае адносіны да падзей, канстатуюць рэальныя факты або даюць прагноз будучыні.

Зразумела, што складнікі маўленчага іміджу не заўсёды бываюць аднастайнымі, часам нават супрацьлеглымі. Тэкставы кампанент іміджу можа супярэчыць вербальна-моўным паводзінам, іншымі словамі, моўнай і маўленчай складнікам іміджу. Палітычныя лідэры, якія карыстаюцца паслугамі спічрайтэраў, могуць падчас спантаных гутарак паказаць недастатковы ўзровень сваёй моўнай культуры.

Камунікатыўная асоба – яшчэ адзін новы тэрмін, які патрабуе ўсведамлення і вызначэння. Каб пазбегнуць недакладнасцяў і двухсэнсоўнасцяў пры фармуляванні дэфініцыі камунікатыўнай асобы варта адштурхоўвацца ад разумення сутнасці і асноўных характарыстык асобы.

На філасофскім (анталагічным) узроўні сутнасць паняццяў "асоба" і "камунікатыўная асоба" супадаюць. Асоба, як сацыяльны суб'ект, сацыялізаваны індывід, не можа існаваць інакш, як камунікатыўная асоба – "чалавек які мае зносіны". Калі чалавек як біялагічны суб'ект не ўдзельнічаў бы ў працэсах зносін, ён не змог бы ператварыцца ў сацыяльны суб'ект, гэта значыць асобу. Пад камунікатыўнай асобай у вузкім сэнсе варта разумець устойлівую сістэму сацыяльна значных уласцівасцяў і якасцяў, якія характарызуюць індывіда як камунікатыўнага акцёра – суб'екта сацыяльнай камунікацыі.

З агульнапсіхалагічнага пункта гледжання пад камунікатыўнай асобай разумеецца некаторы ядро, інтэгральны пачатак, якое злучае разам розныя псіхічныя працэсы, якія дэтэрмінуюць практыку зносін індывіда і надаюць яго камунікатыўным паводзінам пэўную паслядоўнасць, узнаўляльнасць і ўстойлівасць.

Вузкае разуменне камунікатыўнай асобы можна звесці да таго, што ў пэўны момант часу асоба можа функцыянаваць у розных сацыяльных ролях і рэалізоўвацца праз розныя паводніцкія формы. У вузкім разуменні апісанне камунікатыўнай асобы мяркуе абстрагаванне ад усіх яго сацыяльных роляў, не злучаных з камунікацыяй.

Яшчэ адзін тэрмін, які сустракаецца ў партрэтаванні – маўленчая індывідуальнасць, якую разглядаюць як сукупнасць моўных і маўленчых прыкмет, якія адрозніваюць адну моўную асобу ад іншай. Яна злучана з ідэнтыфікавалай функцыяй мовы, што выяўляецца ў арыентацыі тэксту на адрасата, адрасанта і паведамленне, пры гэтым найбольш ярка выяўляецца арыентацыя на адрасата.

Суб'ектам маўленчай індывідуальнасці таксама можа быць як асобны чалавек, так і група людзей – маўленчы або моўны калектыў. Маўленчая індывідуальнасць адлюстроўваецца ў любым тэксце і можа канструявацца стваральнікам тэксту наўмысна або быць вынікам ненаўмыснага выражэння якасцей яго асобы. Вылучаюць магчымыя элементы, якія ў сукупнасці складаюць яе: "яўная" або "схаваная" маўленчая індывідуальнасць, сканструяваная наўмысна або ненаўмысна. Утоеная моўная індывідуальнасць разглядаецца як сістэмны ўзровень авалодання мовай, а відавочная ўзнікае ў тых выпадках, калі валоданне сістэмай, нормай і узусам альбо недастаткова, альбо, наадварот, настолькі высокае, што носьбіт мовы набывае здольнасць творча парушаць існуючыя законы, нормы і правілы. У

выпадках, калі маўленчая індывідуальнасць канструюецца наўмысна, яна ператвараецца ў камунікатыўнае з'ява.

Гаворачы аб тыпалогіі моўных асоб, падкрэслім, што яна будуюцца ў суаднясенні з вызначанай прафесіяй; гендэрам; узроставымі катэгорыямі; стылем кіраўніцтва ў камунікатыўных паводзінах, на аснове біялагічных і псіхафізіялагічных асаблівасцяў. Некаторыя тыпалогіі грунтуюцца на сукупнасці некалькіх фактараў. У прыватнасці, тыпалогія, прапанаваная К.Ф. Сядовым, улічвае як стратэгіі маўленчых паводзін, так і індывідуальна-псіхалагічныя асаблівасці [10, с. 164].

Тыпалогія моўных асоб, распрацаваная В.І. Карасікам [2, с. 175], прадугледжвае вылучэнне тыпаў з пазіцый цэнтра і перыферыі (гаворка ідзе аб носьбітах базавай і маргінальнай культур). З пазіцый псіхалінгвістыкі і сацыякультурнай лінгвістыкі вылучаюцца тыпы моўных асоб па аб'ектыўных статусных прыкметах, уключаючы ўзрост, пол, узровень адукацыі, стыль жыцця, прафесія і інш.

Пры выдзяленні тыпаў носьбітаў базавай і маргінальнай культур дзейнічае апазіцыя "свой – чужы". У палітычным дыскурсе моўная асоба выкарыстоўвае пэўную моўную, у прыватнасці, лексічную адзінку не столькі для абазначэння рэфэрэнта, колькі як доказ сваёй прыналежнасці да пэўнай групы і ідэалогіі, такім чынам паказвае на сваю прыналежнасць да "сваіх". Моўныя і маўленчыя спосабы праявы адпаведных асоб могуць быць ахарактарызаваны з пазіцый псіхалінгвістыкі.

У сферы канфліктных зносін адрозніваюць тыповую (калектыўную, якая валодае культурна абумоўленымі "інтэгральнымі сэнсавымі ўтварэннямі") і індывідуальную моўныя асобы, вылучаючы інвектыўны, куртуазны і рацыянальна-эўрыстычны тыпы.

Лінгвакультурны фактар прадвызначае выбар моўных адзінак, структуру падачы інфармацыі, перавагу канцэптаў, прэцэдэнтных з'яў, алузіі. Улічваючы ролю чалавечага фактару ў мове, праява моўнай асобы ў дыскурсіўнай дзейнасці звязана са зместам выказванняў, з каштоўнасцямі і светапогляднымі, культуралагічнымі і асобнымі кампанентамі, што і вызначае іх прыналежнасць да той ці іншай культуры.

Моўная індывідуальнасць грамадскага дзеяча можа быць вызначана як прафесійная, харызматычная, аўтарытарная, абагульненасімвалічная. Паводзіны асобы таксама дэтэрмінуе макраасяроддзе як сукупнасць усіх сацыяльна-культурных умоў і мікраасяроддзе як частка сацыяльнага асяроддзя, дзе сацыяльныя адносіны будуцца на аснове кааперацыі або канфрантацыі. Паводзіны асобы, з аднаго боку, з'яўляецца тыпізаваным у межах той лінгвакультуры, да якой яна

належыць, а з другога боку, правілы маўленчых паводзін тыповыя для кожнай сітуацыі зносін, г.зн. маюць прататыпічны характар.

Як бачым, існуюць шматлікія вызначэнні паняцця “моўны партрэт”, розныя разуменні камунікатыўнай асобы, якія адрозніваюцца тыпалогіі моўнай асобы, але ёсць адзінае разуменне таго, што моўная індывідуальнасць адлюстроўваецца ў любым тэксце. Патрабуюцца далейшыя лінгвістычныя даследаванні па вылучэнні моўных і маўленчых прыкмет, якія адрозніваюць адну моўную асобу ад іншай, вызначаючы яе ўнікальнасць.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Асташова, О.И. Речевой портрет политика как динамический феномен : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. / О.И. Асташова. – Урал. федер. ун-т им. первого Президента России Б.Н. Ельцина. – Екатеринбург, 2013. – 245 с.
2. Карасик, В.И. Аспекты языковой личности / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы когниции : сб. науч. тр. – Волгоград : «Колледж», 2001. – С. 172–183.
3. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
4. Китайгородская, М.В. Розанова, Н.Н. Русский речевой портрет : Фонохрестоматия / М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова // Москва : РАН : Изд-во "Наука", 1995. – 128 с.
5. Лейко, И.М., Маслова, В.А. Параметры описания речевого портрета языковой личности / И.М. Лейко, В.А. Маслова // Язык и социальная динамика. – 2012. – № 12-1. – С. 414–420.
6. Матвеева, Г.Г. Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица ("портрета") говорящего : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19. / Г.Г. Матвеева. – Санкт-Петербург, 1993. – 32 с.
7. Осетрова, Е.В. Речевой портрет политического деятеля : содержательные и коммуникативные основания / Е.В. Осетрова // Лингвистический ежегодник Сибири. – 1999. – Вып. 1. – С. 58–67.
8. Павлычева, Е.Д. Характеристика особенностей понятия «речевой портрет» / Е.Д. Павлычева // Вестник МГОУ. – Серия: Лингвистика. – 2015. – № 6. – С. 110–115.
9. Романова, Т.В. Коммуникативный имидж и речевой портрет современного политика / Т.В. Романова // Политическая лингвистика. – 2009. – № 1 (27). – С. 109–117.
10. Седов, К.Ф. Типология и портретирование наших современников / К.Ф. Седов // Лингвоперсонология: Типы языковых личностей и личностно-ориентированное обучение : монография / [редкол.: Н. В. Сайкова (отв. ред.) и др.]; Федеральное агентство по образованию, Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования "Барнаульский гос. пед. ун-т", Лаб. развития языковой личности КемГУ, Лаб. народной письменной культуры БГПУ [и др.]. Барнаул; Кемерово : [БГПУ]; 2006. – С. 149–204.
11. Тарасенко, Т.П. Языковая личность старшеклассника в аспекте ее речевых реализаций : на материале данных ассоциативного эксперимента и социолекта школьников Краснодара : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т.П. Тарасенко. – Краснодар, 2007. – 25 с.

SPEECH PORTRAIT – AN INDIVIDUAL ASPECT OF DESCRIPTION OF LANGUAGE PERSONALITY

M.G. Bogova

*Minsk State Linguistic University,
Minsk, The Republic of Belarus
E-mail: bomaya@gmail.com*

The article examines the basic concepts of portraying a linguistic personality: a linguistic image, a communicative personality, a speech individuality. It provides a typology of linguistic personalities. Speech features to allow us to assert that speech individuality is reflected in any text are identified.

Keywords: portraying, a linguistic personality, a communicative personality, linguistic images.